

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВИЧАЄВО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Рассматриваются основные методы, используемые при исследовании обычно-правовой культуры украинского народа. С точки зрения права, автор выделяет природно-правовые и позитивноправовые ценности. Методология исследования обычно-правовой культуры украинского народа предполагает анализ определённого среза правовой реальности как единого процесса зарождения и дальнейшего развития правовой системы украинского народа.

The author focuses on the main methods which are used in the customary law culture investigation. The natural and positive law values are figured out. The methodology of the customary law culture investigation considers analysis of definite part of law reality as a process of birth and future development of the Ukrainian law system.

Проблемі методології дослідження у вітчизняній правовій науці присвячені праці П.М. Рабіновича, Ю.П.Лободи, М.С.Кельмана та інших. Проте дана проблематика залишається актуальною для теоретико-правових досліджень.

Історична доля українського народу не є унікальною в тому аспекті, що розвиток національної державності не був безперервним. Однак це не означає, що ті періоди правової історії, коли народ не мав власної держави, є «темними віками», «сірими» плямами в історії. Адаже за такою логікою правової історії українського народу як з часів припинення Галицько-Волинського князівства до Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, так і від занепаду козаччини (друга половина XVIII ст.) до 1991 р. (за виключенням доби УНР та ЗУНР) просто не існувало. Але ж був народ, який досяг соціальних форм розвитку, неможливих без правового регулювання суспільних відносин, отже, у цього народу була і власна права історія.

Ототожнення історії народу з історією національної державності засвідчило свою обмеженість, що визнається більшістю істориків. З іншого боку, якщо ототожнювати правову систему з системою права, можна дійти до абсурдного висновку про відсутність у народу правової системи у значні періоди його історії. Наступною крайньою позицією є ототожнення систем права, які діяли на території проживання народу, з правовою історією цього народу. Так, вірменська громада на території м. Львова у Середньовіччя мала власну правову автономію, однак права історія цієї громади має лише опосередковане відношення до правової історії українського народу. Неправильно розглядати всі держави, до складу яких входила територія проживання українського народу, просто як окупаційні. Більшість з них були поліетнічними (Австро-Угорська імперія, СРСР) при домінуванні певних націй. Перебування під владою таких держав не знищило національну самобутність та її носіїв попри складні історичні повороти, трагедії та конфлікти. Зрештою, сам по собі факт перебування у складі таких держав залишив свій незгладимий слід у якісній самобутності національної правової системи. При всьому бажанні неможливо «придумати» іншої правової історії чи іншої

правової системи, ніж та, яка реально існує. Очевидно, що ракурс, у якому розглядається проблема, повинен бути якісно іншим.

Національна держава є важливою, але не обов'язковою формою існування народу, інакше б не було народів без власної державності. Адже багато держав є поліетнічними, що не заперечує етнонаціонального розвитку народів, котрі в них проживають. А раз такі народи існували, існують та будуть існувати, вони мають і власну правову історію – безперервний процес свого правового розвитку. Історії українського народу відомі факти, коли весь чи частини народу в межах історичних територій проживання або принаймні більша частина еліти прагнули до входження до складу іно- чи поліетнічних держав.

Отже, нам видається більш обгрунтованим рух пізнання у наступному порядку: історія народу – історія його правової системи як національна звичаєво-правова культура українського народу. Тобто загальні обриси проблеми звичаєво-правової культури народу повинна задати етнографія, а от конкретні дослідження останньої перебувають у полі зору теоретико-правової юриспруденції. В етнографічній науці прийнято виділяти такий суміжний з правовою наукою розділ, як нормативна етнографія.

Запропонований підхід дає можливість вирішити цілу низку порушених вище проблем. Щонайменше можна класифікувати впливи іно- та поліетнічних держав, до складу яких входила територія проживання українського народу, на його правову історію.

Важливим у дослідженні звичаєво-правової культури українського народу видається аксіологічний підхід. «Ціннісний підхід в юриспруденції – загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою. Розгляд права в межах ціннісного підходу зумовлюється двома найбільш важливими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей. Від розуміння природи цінностей залежить і визначення ціннісного змісту права. По-друге, саме тип праворозуміння безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства»¹.

На думку Г.Ріккерта, завдяки цінностям можна відрізнити культурні процеси від явищ природи з точки зору їх наукового розгляду, оскільки цінності не являють собою дійсності – ні фізичної, ні психічної. В даному аспекті право розглядається як соціальна цінність, правові цінності є лише частиною інших соціальних цінностей.

На нашу думку, можна висунути гіпотезу про те, що існують різні за походженням правові цінності. Оскільки ми досліджуємо звичаєво-правову культуру українського народу, для нас важливими є природно-правові цінності, які виражають світосприйняття, яке залежить від явищ конкретно-історичної дійсності. Видається логічним стверджувати наявність позитивно-правових цінностей, які продиктовані суто державним волевиявленням. Можна зробити висновок про діалектичну суперечність між двома видами правових цінностей.

Філософсько-методологічна характеристика вказаних методів запозичена теоретико-правовою наукою з філософії, логіки і методології науки. Основним критерієм розмежування вказаних методів повинна бути категорія часу. Для історичного методу важливо встановлення ланцюгів причинно-наслідкових зв'язків між подіями у їх просторово-часовій послідовності, в той час як логічний метод ігно-

рує часовий вимір досліджуваного історичного процесу: так, сутність явища виявляється у процесі його розвитку, однак, як відносно стабільна основа явища, вона існує безперервно, тобто все, що розкривається у певний період історичного часу, насправді існує як до його початку, так і після його завершення. Тому неввірено видається спрощена інтерпретація логічного методу як такого, котрий досліджує суттєві закономірності розгортання історичного процесу безвідносно до конкретно-історичної специфіки досліджуваних подій.

Важко абстрагуватись від часового виміру мислимої правової реальності, однак без цього неможливо зрозуміти механізм взаємного переходу явищ у свою протилежність, формальну єдність причини та наслідку тощо. Якщо спробувати провести певне узагальнення, стає очевидним, що більшість пар діалектичних категорій утворилися внаслідок абстрагування від часового виміру відображуваного феномена, а тому можуть функціонувати у дискурсі лише у вказаних межах. При глибшому аналізі виявляється обмеженість, неадекватність вказаним категоріям часового виміру реальності, а їм на зміну приходять набагато абстрактніші пари діалектичних категорій: дійсне і можливе, причина і наслідок тощо.

Відмінність даних двох методів, як правило, не до кінця усвідомлюється у конкретних дослідженнях. Як з'ясувати сутність історичного явища? Необхідно розглядати весь процес досліджуваного явища від моменту його зародження до повного заперечення. Але наступні форми, яких набуде сутність явища, можуть бути випадковими щодо характеру цієї сутності, що буває можливим за відсутності умов, сприятливих для розкриття сутності явища. Очевидно, що необхідно застосовувати у такому дослідженні весь арсенал діалектичних категорій, котрі описують процес руху сутності феномена від зародження до повного заперечення. А останнє і передбачає абстрагування від часового виміру вказаного процесу.

Важливе місце у пізнанні звичасво-правової культури українського народу займає герменевтичний підхід. «Основними методологічними вимогами є конкретно-історичність і фактологічна обґрунтованість узагальнень»². Як зазначає Ю.П.Лобода, «герменевтична методологія вимагає зосередження на тих аспектах процесу пізнання, які при рефлексії зазвичай окремо не враховують. Так, особи автора та інтерпретатора впливають на зміст тлумачення: правову традицію українського народу може розглядати іноземний дослідник, для якого її вивчення не пов'язане з розгортанням самосвідомості, якщо ж її вивчатиме представник народу, який є носієм цієї традиції,- неминучим буде зв'язок такої пізнавальної діяльності з етнічною самоідентифікацією вченого та суспільства, в інтересах якого він працює»³.

В.Ф.Горленко, досліджуючи історію української етнографії, зазначає: «Серед теоретичних питань, висунутих дослідниками українського народу кінця XVIII – початку XIX ст., певне місце зайняла проблема етногенезу українців, котра, як відомо, належить до числа найважливіших комплексних проблем, котрі вирішуються спільно представниками суміжних галузей знання – археологами, етнографами, істориками, мовознавцями та ін. Питання про походження українського народу порушувалося і у більш ранні часи. Однак лише наприкінці XVIII ст. у його вирішенні починає прослідковуватися науковий підхід»⁴.

Щодо загальної характеристики підходів до вирішення питання етногенезу українського народу дослідниками кінця XVIII ст., то Горленко зазначає наступне: «Питання етногенезу, які розглядалися українськими авторами наприкінці

XVIII ст., умовно можна розділити на дві групи: одні з них стосувались раннього, слов'янського чи загальнооруського кола проблем (питання про етногенез слов'ян та давньоруської народності), інші безпосередньо стосувалися українців та українського (запорозького) козацтва»⁵.

«Звичаєве право в усій його історичній значущості, зі всіма перевагами та недоліками і сьогодні є дійовим та далеко не анахронічним чинником розвитку правової системи України, її невидимою (яка не фіксується правовою наукою), неписаною її частиною. Значення цього компонента правової системи від цього зовсім не стає меншим, оскільки культурно-історичне осердя звичаєвого права глибоко інтегроване у правову свідомість українського суспільства, настільки глибоко, що в разі конфлікту з писаним, «державним» правом народна правосвідомість без вагань надає перевагу органічним для себе культурно-правовим орієнтирам на протигагу нав'язаним чи нав'язуваним офіційною правовою культурою новелам. У цьому ми схильні вбачати основну специфіку правових процесів, закономірностей їх перебігу, котрі характеризують вітчизняну правову систему сьогодні. Доказом цього є, зокрема, та легкість і швидкість, з якою українське селянство вилучило зі свого середовища всі елементи ненависної йому елітарної правової системи та її носіїв у 1917–1920 рр.»⁶.

Застосування викладених вище положень до дослідження проблеми звичаєво-правової культури українського народу, методологію якого ми розробляємо, передбачає аналіз певного зрізу правової реальності не як ланцюга пов'язаних між собою подій, а як єдиного процесу зародження, становлення та розвитку правової системи українського народу. Як подальший напрям дослідження даної проблематики можна запропонувати оновлення методів дослідження звичаєво-правової культури українського народу, оскільки догматичний метод обмежує знання про реальну правову систему.

1. Фальковський А.О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. досліджень. Вип. 40. – Одеська Національна юридична академія. – 2008. – С. 59–64. **2. Лобода Ю.П.** Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). – Львів: Світ, 2009. – 280 с. **3.** Там само. – С. 212. **4. Горленко В.Ф.** Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 214 с. **5.** Там само. – С. 61–62. **6. Лобода Ю.П.** Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). – Львів: Світ, 2009. – 280 с.